

Лідія Ткаченко

кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, завідувач сектору науково-аналітичної обробки і поширення інформації
Президії НАПН України, Київ, Україна

ОСОБИСТІТЬ ЯК ЧИННИК ЦИВІЛІЗАЦІЙНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ

Серед найвідоміших і найшанованіших громадян незалежної України вирізняється постать Василя Кременя. Утворюючи єдине ціле зі своїм народом, увібравши найкращі його риси, він увиразнює мудрість і шляхетність, інтелект і людяність. Нині Василь Григорович – учений, державний і громадський діяч – відзначає своє 70-річчя.

Доктор філософських наук, професор, дійсний член Національної академії наук України, Національної академії педагогічних наук України, Заслужений діяч науки і техніки України, лауреат Державної премії в галузі науки і техніки, лауреат Державної премії в галузі освіти, повний кавалер ордена «За заслуги», нагороджений орденами Ярослава Мудрого IV і V ступенів, народний депутат України 3-го скликання, міністр освіти і науки України 2000–2005 рр., президент Національної академії педагогічних наук України, президент Товариства «Знання» України. І це далеко не всі його офіційні посади, титули і звання.

Звідки така звитяга, наснага до невтомної праці й творчості? Звідки у сільського хлопця з далекого Любитового, що на Сумщині, така далекоглядність, прозорливість, державницька думка й воля? Звідки у батьків-колгоспників, які цілісний день на роботі – батько головою колгоспу, а мати – у ланці на полі, син – філософ, знаний не лише в Україні (наукові праці якого видаються не тільки на теренах СНД, а й в інших країнах)?

Рід Кременів – відомий рід козаків на Сумщині, який не переривається й документально простежується з початку XVIII сторіччя. Традиція козацької звитяги – прагнення освіти й освіченості, честі, гідності, державності, а надто – вольності й свободи особистої і національної, – у козацькому роді передається від діда-прадіда до сина й онука. Ці риси яскраво проявилися у Василі з роду Кременів, нашому сучасникові. Батьки – Григорій Мусійович і Варвара Іванівна – обдарували сина найкращими людськими якостями.

Але отримати гарну спадковість – то ще не все. Треба – створити себе. Звичайно, працюючи твориться людина й відповідальністю за власну роботу, власні вчинки. За словами самого Василя Григоровича, праця для дітей у сільській місцевості починається рано – пастушком домашньої птиці й худоби, погоничем на полі, згодом – на косовиці, а там – і за плугом. Але у Василька Кременя, крім роботи, були ще й захоплення – навчання, спорт, читання. Встигав усе: і вчитися відмінно, і в районних та обласних предметних олімпіадах місця виборювати, і у спортивних змаганнях перемагати (практично, в усіх видах). І до останньої книжки сільської бібліотеки перечитати, включаючи й непрості твори теоретиків марксизму-ленінізму.

Життя вирувало й захоплювало юнака своєю неповторністю, нерозгаданістю. Що старшим ставав Василь, то більше замислювався над проблемами суспільного буття й пошуками шляхів їх розв'язання. Філософська освіта, здавалося, дасть відповіді на всі запитання. Вступаючи після школи, яку закінчив із золотою медаллю, до Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, не добрав Василь Кремень півбала до прохідного. Почув серед абітурієнтів, що з такими вступними оцінками нібито можна стати «вільнослухачем» університету, лише потрібно звернутися до високого начальника з Міністерства освіти. Поїхав туди, знайшов потрібну відповідальну особу, а на своє про-

ханья почув: «А чому ви із села – і на філософський факультет? Чому не в сільгоспакадемію?» Розгубився юнак від такого питання, що перекреслило мрію і до того ж відверто підкреслило нюанси тодішніх суспільних відносин, і поїхав додому. Чи міг уявити той недолугий чиновник, що так спритно відшив майбутнього міністра національної освіти? Василь не повернувся у село (адже, як кажуть, живемо не хлібом єдиним), а щосили готувався до подолання вступного бар'єру університету, водночас працюючи слюсарем Конотопського автопарку.

А щодо національної освіти, очолюваної міністром Василем Кременем у 2000–2005 рр., то практичні кроки її і науки України, здійснені під його керівництвом, були концептуально цілісними і логічно продовжували теоретичні наукові дослідження. Саме з його ініціативи й за безпосереднього керування в країні відбувається активний процес переходу від авторитарної педагогіки до педагогіки толерантності, освітня система України наближається до освітніх систем розвинутих європейських країн, втілюється в життя інноваційна державна політика в галузях освіти і науки.

Загальноосвітня школа переходить до нового змісту та дванадцятирічного навчання. Запроваджено вивчення іноземної мови з другого класу. Українська мова як державна вивчається всіма учнями. Кількість учнів, що навчається українською, зросла з 62 % до майже 75%. Причому без будь-якого тиску і супротиву. Навчальні досягнення оцінюються позитивною дванадцятибальною шкалою. Обґрунтовується перехід старшої школи до профільності. Переважно здійснено комп'ютеризацію загальноосвітніх закладів. Розпочато виконання програми «Шкільний автобус». Ухвалено програму з виготовлення та постачання до навчальних закладів обладнання нового покоління для вивчення природничо-математичних та технологічних дисциплін. Розпочато експеримент із впровадження зовнішнього незалежного оцінювання школярів.

Системні зміни відбуваються і у вищій освіті України. Вища школа була підготовлена до входження у Болонський процес, приєднання до якого формально сталося в травні 2005 р. Упродовж декількох років було підготовлене отримання позики Світового банку для розвитку освіти України, що розпочалося з 2006 р. Істотно збільшилась кількість студентів вищих навчальних закладів.

Переміни торкнулися й економічної сфери галузі. Зросло фінансування науки і освіти. Утверджуються нові форми її організації, у тому числі технопарки. Повністю ліквідовано заборгованість із заробітної платні вчителям і науковцям. Значно поліпшено умови роботи викладачів, стипендія студентів тільки в 2004 р. зросла більше ніж удвічі. Вперше в сучасній історії середня заробітна плата в освіті перевищила відповідний показник у сферах охорони здоров'я, культури та ін.

Саме за керівництва галуззю міністра В. Г. Кременя відбувся злам у свідомості суспільства щодо доленосної функції освіти і науки.

В 1966-му, нарешті відчувши себе студентом Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, Василь Кремень ще не знав, що вже «приречений» стати одним із провідних філософів славетної, всесвітньо відомої Київської філософської школи, засновником якої по праву вважається Володимир Іларіонович Шинкарук, тоді – декан філософського факультету. Цей видатний учений свого часу за роботу з філософії Гегеля отримав золоту медаль Гегелевського товариства (Париж, Франція). Володимир Шинкарук був філософом, який яскраво втілював гуманістичні традиції українського типу філософування, у центрі якого стояла проблема «людина – світ» і де у філософському творчому пошуку замість знеособленої марксистської «людини народної маси» поставала особистість з її переживаннями, сподіваннями та очікуваннями. Лідером цієї найгуманнішої філософської традиції згодом став його учень – Василь Кремень. Саме він серед

когорта інших українських філософів-гуманістів, на новій хвилі філософської свідомості незалежної України, продовжив дослідження філософської проблеми щастя людини, цінностей людського життя, самореалізації і самоздійснення особистості.

Повага до індивідуальності, розвиток особистості, такої, якою її створила природа, виявлення її обдарування і схильностей – ця ідея стає лейтмотивом усієї наукової (філософсько-соціальної, філософсько-політичної, філософсько-освітньої) творчості В. Г. Кременя, метою усієї його суспільно-політичної і громадської діяльності.

Завзятість студентсько-аспірантських років усі труднощі перетворює на романтику – і маленькі ніжки Кременя-молодшого бігли до дитсадку поряд зі стрімкими кроками Кременя-старшого, який поспішав до alma mater. Університет став не лише науковою колискою Василя Кременя. З рідним університетом пов'язані й викладацька діяльність, і перша відповідальна посада. Викладач, заступник декана філософського факультету з роботи з іноземними студентами – складна робота, але проста його не обирала. 1976-го захищає кандидатську дисертацію. І Люба, красуня-газдиня, зовсім не прагнучи щось доводити чоловікові, просто завдячуючи рисам характеру, згодом захистила кандидатську дисертацію, стала доцентом.

Активний, розумний, небайдужий до людей і до справи, Василь Кремень у 1979 був рекомендований на роботу в ЦК Компартії України, до відділу науки і навчальних закладів. Відтак, з «Перестройкою», в якій робили ставку на молодих та інноваційно налаштованих, опинився в Москві, у ЦК КПРС.

Докторська дисертація В. Г. Кременя, тему якої він обирає абсолютно свідомо і відповідально, присвячена дослідженню співвідношення колективності та індивідуальності в площині думки і в реальній практиці. Непроста діяльність у керівних партійних органах, де Василь Григорович більше десяти років опікувався проблемами розвитку освіти і науки, давала змогу бачити проблеми об'ємно й наскрізно, а правда вдача науковця змушувала шукати відповідей на злободенні запити суспільства пізнього соціалізму. Наукові дослідження вченого склали підґрунтя висновків про необхідність відійти від стереотипів, коли абсолютизація самих по собі потрібних колективістських начал, доведення їх до крайності призводили до деіндивідуалізації особистості, розвитку якої не приділялося достатньої уваги. Зазначений процес був характерним як для суспільства загалом, так і для освіти зокрема. Саме в докторській дисертації, яку було захищено в 1991 р., Василь Кремень обґрунтовує термін «тоталітаристський колективізм», проводить глибокий аналіз минулого і сьогодення через призму колективності й індивідуальності. Власне на основі цього дослідження Кремень-філософ окреслює проблеми минулого суспільства радянського соціалізму, а також завдання нового, нинішнього суспільного устрою, і зокрема освіти.

Якісно нове наукове розуміння основоположних життєвих принципів Василь Григорович реалізував на практиці вже у своїй незалежній державі, коли 1992-го почав працювати в Інституті стратегічних досліджень України. Тоді ж прийшло й усвідомлення, що формування самодостатньої розвиненої особистості – ключ до змін у суспільстві, до того ж не поверхових, а глибинних. Саме це є шляхом до сталої демократії, ефективного ринку, а отже й успішної держави.

Формування розвинутої особистості, безумовно, – справа освіти. Отже, на часі – її реформування і модернізація, згодом – піднесення української науки до нових рубежів. Вочевидь, саме ці глибокі переконання щодо методологічних засад розвитку країни приводять до того, що Василь Кремень – на той час уже президент Академії педагогічних наук України і член президії НАН України, депутат Верховної Ради – погоджується вийти на «рубіж вогню» у перебудові свідомості особистості й суспільства і стає міністром освіти і науки України.

Від висновків він переходить до дії. Основні напрями розвитку освіти України розкрито в його доповіді на II Всеукраїнському з'їзді освітян (2001), у Національній доктрині розвитку освіти, авторський колектив якої він очолював, численних публікаціях. Як підсумок багаторічної практичної діяльності міністра у 2005 р. вийшла монографія Василя Григоровича Кременя «Освіта і наука в Україні: інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати». У ній – довгострокові плани модернізації, їх аналітично-прогностичне обґрунтування і напрями практичного здійснення.

У ці роки під керівництвом президента НАПН України Василя Кременя і за участі великого наукового колективу розпочинається підготовка і створення першої в українській історії «Енциклопедії освіти». Саме за такими виданнями у світі оцінюють ступінь зрілості суспільства та його інтелектуальний потенціал. «Енциклопедія освіти» вийшла 2008 р. і одразу стала бестселером. Також уперше, з ініціативи та за редакцією В. Г. Кременя, у 2010–11 рр. кількома накладками поспіль виходить «Біла книга національної освіти України», у якій міститься докладний науковий аналіз усіх освітніх ланок і сфер, зазначено їхні проблеми і подано прогнози щодо їх подолання. Уперше на теренах України створено і такий вагомий документ, підготовлений науковцями Академії, очолюваної Василем Кременем, як «Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні». У 2016 р. документ під такою самою назвою випущено до 25-річчя незалежності України, у якому враховано нові реалії часу й вимоги до розвитку освітньої галузі.

Усе це свідчить про те, що Національна академія педагогічних наук України, що була створена 25 років тому на базі Інституту педагогіки та Інституту психології, а також Педагогічного музею України, справді зайняла лідируючі позиції в суспільстві й повністю відповідає своєму статусу – національна. Тепер це наукова установа, до складу якої входять нині 15 наукових інститутів і наукових центрів, де розробляється, зокрема для середньої школи, більшість навчальної літератури України, яка очолює провідні наукові напрями в різних освітніх сферах. І величезна особиста заслуга в цьому розвитку належить її президентові, академіку Василю Кременю, який нещодавно був переобраний на цю посаду односторонньо на наступних п'ять років. Важко переоцінити внесок Національної академії педагогічних наук України у становленні української освіти періоду незалежності: від основоположних методологічних освітніх документів – до зміни гуманітарної складової у змісті освіти і загальному світогляді суспільства.

Але освітянськими проблемами далеко не вичерпуються інтереси В. Г. Кременя, науковця і громадянина. У 1992 р., одразу після повернення з Москви, Василь Григорович обіймає посаду заступника директора з наукових досліджень і завідувача відділу методології соціально-політичного розвитку Інституту стратегічних досліджень при Президентові України. Він разом із колегами-науковцями започатковує ряд досліджень соціально-політичного розвитку незалежної України, що здійснювалися кілька років щоквартально і щорічно. Результати цих досліджень давали розгорнутий детальний аналіз ситуації в Україні, на основі якого розроблялися стратегії розвитку держави. Ці дослідження були дуже потрібними і своєчасними на той період, а напрацьована методологічна база залишається актуальною і нині. У 2000 році наукова еліта України визначила В. Г. Кременя дійсним членом Національної академії наук України.

Велику увагу приділяє В. Г. Кремень-філософ і цілісному політичному аналізу основних етапів української історії, за результатами якого вийшло кілька монографій (у співавторстві), які є найбільш вдалою спробою в цій царині. У 1996 р. виходить праця «Україна: альтернативи поступу (критика історичного досвіду)», в якій висловлено думки щодо переосмислення історичного досвіду українського народу на шляху самоствердження в державі-нації, запропоновано конструктивну дискусію про шляхи подальшого

розвитку України як однієї з найбільших європейських держав. За три роки потому з'являється монографія «Україна: шлях до себе. Проблеми суспільної трансформації», в якій висвітлено специфіку перетворень в Україні за доби незалежності у контексті багатовікового історичного досвіду і виокремлено два стратегічних завдання – побудова правової соціальної держави та розвиток громадянського суспільства.

Логічним продовженням цієї лінії наукових досліджень пізніше стає монографія «Україна: ідентичність у добу глобалізації: (начерки метадисциплінарного дослідження)» (у співавт. з Василем Ткаченком), що вийшла друком у 2013 р. У монографії піддано аналізу геополітичну ситуацію в Україні у зв'язку із подіями Майдану гідності, коли стало зрозумілим, що у країні присутній феномен української політичної нації і громадянського суспільства.

Індивідуальна монографія «Філософія національної ідеї: Людина. Освіта. Соціум» (2007) відкриває відлік одноосібних фундаментальних видань. Тут автор пропонує своє бачення вирішення проблем розвитку незалежної України шляхом формування єдиної для всієї держави-нації національної ідеї прийняття спільної історії народу, національної філософії та освіти в єдності теорії і практики. Дослідження виявляє генезу української ідеї – від формування національної ідентичності до становлення незалежної держави, від культурної самобутності до національної духовності. Книгу було помічено польськими науковцями і видано як «Filosofia edukacji» (Radom, 2008).

Глибокі наукові пошуки шляху розвитку України у фарватері прогресивного поступу історії змушують академіка В. Г. Кременя замислитися над світоглядними основами, які відповідали б сучасним запитам до фундаментальної науки про принципи й перспективи людського існування. І вчений осягає: це філософія людиноцентризму як відповідь на виклики сучасного глобального світу, як новий тип метасвітогляду, безпосередньо дотичного до вищих смислів буття особистості й водночас такого, що забезпечує повсякденне, наповнене гуманістичним змістом і цінностями життя кожного індивіда, соціуму, людства загалом. У 2009 р. виходить друком монографія «Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору». Надзвичайно затребувана в наукових колах і широкій сучасній культурній спільноті, ця праця видається в наступні роки (2010, 2011) як «Філософія людиноцентризму в освітньому просторі». Максимально використовуючи досягнення сучасної науки, автор розкриває природу людини, визначає шляхи її самоствердження через творчість, аналізує можливість розвитку у балансі національного і глобального, духовного й раціонального, інноваційного і традиційного. Надзвичайну цінність цієї праці становить занурення теоретичних основ у праксеологію освіти – сфери, що покликана сформувати нову людину, яка мислить і живе у цивілізаційних вимірах сучасності. Друкується монографія й у Польщі (у перекладі) як «Filosofia antropocentryzmu w edukacyjnej przestrzeni» (Warszawa, 2011), здобувши високу оцінку закордонної наукової громадськості. Не можна обійти й того факту, що ідеї філософії людиноцентризму були сприйняті російськими вченими, а монографія виходить і в Росії як «Философия человекоцентризма в стратегиях образовательного пространства» (Москва, 2013).

Філософська думка, як і життя, ніколи не зупиняється. Вона пульсує в такт з потребами людини, зі суспільними викликами та цивілізаційними змінами. Опрацьований раніше в монографіях концепт людиноцентризму в освітній діяльності й розвитку особистості тепер висвітлено і в підручнику. Тому в 2011 р. виходить підручник «Філософія: Історія, суспільство, освіта» (у співавт. з Л. В. Губерським та В. В. Ільїним), що не лише відображає історичний розвиток філософської думки, а й віддзеркалює інноваційні сучасні її аспекти. У виданні постають розділи, присвячені філософському осмис-

ленню потреб людини й соціуму на сучасному етапі – філософія освіти і філософія людиноцентризму.

У 2012 р. з'являється праця, що містить інноваційне бачення розвитку у параметрах мислення постмодерну, – «Синергетика в освіті: концепт людиноцентризму» (у співавт. з В.В. Ільїним) – монографія, у якій досліджено розвиток освіти як суспільного інституту у параметрах синергетичної системи. Цей підхід дозволяє з'ясувати основи формування нового стилю мислення і знання, показати можливості й перспективи нової парадигми у побудові моделей розвитку соціокультурних та освітніх процесів. Тоді ж, на підтримку ідеї профільного навчання та на потребу розвитку обдарованої молоді (на той час у Малій академії наук України відкрито відділення філософії) було створено підручник «Філософія» для одинадцятих класів загальноосвітніх навчальних закладів (профільний рівень).

Василя Кременя вирізняє, робить його особливим, винятковим, заслужено визнаним мільйонами співгромадян людяність. Він у кожному бачить собі подібну і собі співмірну людину. Він не нав'язує власної думки, а радиться з людиною. Увесь його колосальний професійний досвід множиться на його внутрішню генетичну розумність, поміркованість, мудрість. Він завжди йшов разом із людьми і задавав параметри прогресу в освіті, науці, культурі, філософії, якими власне й живемо.

Справді, кожна з актуальних проблем суспільства чи кожен з необхідних напрямів розвитку суспільних наук знаходить у В. Г. Кременя негайну відповідь у вигляді філософського аналізу й осмислення шляхів задоволення нагальних потреб. Так, одна за одною з'являються потрібні науково-освітній сфері й широкому загалу книги за авторства, співавторства чи під керівництвом багаторічного члена президії Національної академії наук України і президента Національної академії педагогічних наук України Василя Кременя. У 2005 році виходить підручник «Філософія: Мислителі. Ідеї. Концепції», який започаткував новий напрям у підручникотворенні для вищої школи: авторам вдалося уникнути традиційної моноідеологічної та теоретичної однобокості у викладі матеріалу. Чи не вперше у підручнику з філософії подано ґрунтовний і всебічний аналіз фундаментальних проблем світової філософської думки, зміст основних філософських ідей, теорій, поглядів, які дістали загальне визнання та практичне підтвердження, розкрито їхній генезис у процесі еволюції культури. Продовженням у 2006 р. став том «Філософія: Логос. Софія. Розум» (у тому ж співавторстві), в якому розкрито смисл філософського знання, що еволюціонувало від «Логосу» (слова), через «Софію» (мудрість) до «Рацію» (розуму). Аналіз філософських шкіл, напрямів, основоположних думок представлено у їхньому впливові на розвиток духовної культури людства. Особливістю видання є також значна увага до течій сучасної філософії, стратегій розвитку світової духовної культури, а також генези української філософської думки. Добру традицію інноваційного підручникотворення продовжено навчальним виданням «Філософія: Історія, суспільство, освіта», що оприлюднено у 2011 р. З'являються підручники «Філософія управління», «Політологія: наука про політику» та інші.

Триває філософське осмислення проблем сучасності, яке втілюється у колективних монографіях «Феномен інновацій: освіта, суспільство, культура» (2008), «Україна в Європі: контекст міжнародних відносин», «Еліта: витоки, сутність, перспектива», «Філософія спілкування» (видані в 2011 р.). В усіх працях В. Г. Кременя розглядає методологічні питання через заломлення в освітній і педагогічній сферах, оскільки провідною думкою його філософсько-освітніх орієнтирів є така: «Освіта наповнює людину духовністю, змушує її задумуватися над смислом і цінностями свого існування. Саме вона окреслює для неї основні контури справжньої культури, в яку вписані добро, краса й істина».

Недарма про Василя Кременя говорить президент Національної академії наук України, славетний академік Борис Євгенович Патон:

– Певний того, що Василь Григорович далеко ще не сказав свого останнього слова. Це людина, якій працювати ще до ста років. І я йому цього щиро бажаю. Я його люблю, поважаю, бо це справжня людина. Людина, на яку ми повинні рівнятися.

Мала батьківщина підтримувала свого сина у далеких краях, коли представляв Василь Григорович молоду незалежну державу як міністр освіти й науки України, і коли у 1999-му, як президент Спортивної студентської спілки України, ніс прапор України в Пальма де Майорка, і тоді, коли представляв світові Україну як Антарктичну державу, здатну здійснювати наукові дослідження, і коли підписував у Євросоюзі угоди щодо Європейської освітньої інтеграції.

Учені стверджують, що особистістю не народжуються, що особистістю людина стає завдяки власним зусиллям, коли має мету, усвідомлює обраний шлях і, незважаючи на перепони, долає його. Є такі особистості, як Василь Кремень, за яким український соціум звіряє свій поступ. Оскільки мета його задумів і здійснень завжди збігалася з найвищою на землі – щастям людини, народу, держави – нашої України.